

"Droschak"
ORGANE
de la Fédération
Révol. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

25, rue de la République
A. P. DROSCHAK
LIBRAIRE
Redaction du "Droschak"
GENÈVE (Suisse)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԽԿԱՆ ԴԱՉՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

ՕՒՅԷՆ-ՖԱՐՅԱՏ

(ՄԱՐՏԱՐ ԳԱՅՐԻՏԵԼԵԱՆ)

2/14 յունիս 97

Դարձեալ գոյժ մը եզրագրուեն:

Դաշնակցութեան Համեմատաբար նոր զինուորներէն մէկը, որ վերջերս սկսած էր լուրջ ու անձնուրաց գործունէութիւն մը, յունիս 2/14-ին զոհ գնաց ժամատունդին Նիկոսիոյ (Վիպրոս) Հիւանդանոցին մէջ: Հետո՛ւ ծնողներէ ու գորգուրացող ընկերներէ Հիւանդանոցին տիւր ու սառն մեռութեան մէջ անհետացող մեր ընկերոջ, իր պարտականութիւնը կատարելու ատեն ինչո՞ղ զինուորի յիշատակին Դաշնակցութիւնը կրն՞այէ իր խորագէտ զգացած յարգանքը:

ԽԱՂ ԹԷ ՅԵՂԱՓՈՒԽՈՒԹԻՒՆ

Երիտասարդ Թիւրքիան քայքայելու փորձեր են անում: Սուլթանը ներումն է շնորհել, ով կը խոստանայ իր հակառակուսեան ընթացքը փոխել: Այն ժամանակ, երբ մի ձեռքով դատի է քաշել «Մէշվէրէթի» զեկաւորներին, բանտարկել է անմեղ սահմանադրական Գէմալ բէյին, զինուորական դատի է ենթարկել բազմաթիւ Թիւրք ուսանողներ, միւս՝ ձախ ձեռքով ամենողորմածարար ներման իրագէ է ուղարկում՝ իր յատուկ պատգամաւորի՝ լրտեսացետ Ահմետ փաշայի հետ Պարիզ Ժընն, անդացի «յեղափոխական» Երիտասարդ Թիւրքերին խոստանալով նրանց պաշտոններ ու ուժիկներ: Եւ ահա Թիւրք յեղափոխականների (°) մի մասը արդէն սակարկութեան մէջ է մտել և երազում է Թիւրքիա վերագառնալ:

Մի երկու աստի առաջ, երբ հայկական յեղափոխութիւնը յուսահատութեան էր հասցրել Թիւրքիայի բոլոր-մտածող մարդկանց, այն ժամանակ, երբ տէրութիւնը կորուստից փրկելու համար Թիւրքերը մի ծեղկին պտտում խեղճելուց աջատուելու համար, Երիտասարդ Թիւրքերը՝ նորից գլուխ բարձրացրին Վարձ ժամանակի մէջ առաջ եկան «կազմակերպութիւններ» Ժընևում, Պարիզում, Եզրագրում... : Մուրադ բէյ, Ռիպա բէյ կատարեալ սարսափ էին դարձել տաճիկ կառավարութեան համար: Սուլթանի յաճախակի դիմումները, մերժողական պատասխանի էին արժանանում:

Երէկ դեռ Մուրադ բէյ—որ երիտասարդ Թիւրքերի մի մասի պարագլուխն էր— խրոխտացած շանթեր էր արձակում «բռնաւորի» դէմ: Ծակ այսօր... Ինչ որ պայմաններ դնելով, ժողովուրդի արիւն ծծող մի վարչութեան հետ, կոմպրոմիսներ անելով, յեղափոխութեան և բռնութեան միջև՝ հրատեշա է տալիս իր սկզբունքներին:

Այս ի՞նչ հանելուկ է: Այդ ի՞նչ տեսակ յեղափոխական կուսակցութիւն է—սկամայ հարց է ծագում մեր գլխում:

1877 թիւն, երբ բուլղարական և այլ սլաւոնական ազգերի ազատութիւնը պատճառ բռնած՝ Ռուսիան իր թաթն էր մեկնում «մարդասիրտար» իհաշիւ Թիւրքիայի իր երկիրը մեծացնելու, երբ Տաճկաստանը արդէն յուր կորցրել էր սուլթան Աղիզի օրով իր տըրախահալ պատմութիւնը շարունակելու—ծագեց պալատական մի խմբակ, որ ժամանակաւոր յաղթութիւն ասնելով բռնապետութեան գլխին, ինքն էլ շուտով զոհ գնաց դե Համիդի խաբերայ դաւերին, առանց ցաւակցութեան իսկ արժանանալու ժողովուրդի կողմից:

Երիտասարդ Թիւրքերը միշտ գլուխ են բարձրացրել երբ Տաճկաստանի ամբողջութեանը վաանդ է սպառնում եղել: Այդ է եղել Միտհաթ փաշայի օրով, այդ եղաւ և այս վերջին անգամ:

Այս է վիճակը վերևից եկած բոլոր յեղափոխութիւնների, որոնք չեն եղել հիմնւած ժողովուրդի վրայ Միփայն այն կռիւն է յարատե, որ բղխում է ժողովուրդից, և միփայն այն յեղափոխական կազմակերպութիւնն է մնայուն, որը մարմնացնում է ժողովուրդի բողբոջ:

Այդ ժողովուրդական բնաւորութիւնը կրում է հայկական Շարժումը: Ահա մի ժողովուրդ, որը չնայած իր կեանքի տաժանելի պայմաններին՝ ապրում էր իր Մայրենի Տոլի վրայ, տանելով ամէն տեսակ զոհանք, լինէր դա ընտանեկան թէ կրօնական: Նա բաժին էր տալիս կեղեցողին, թալանողին, և իջարմանս բոլոր կուլտուրական ազգերի, կարողանում էր անտեսապէս աւելի բարձր դնել, քան իր հարեան արտօնած քիւրդ և թիւրք տարրերը: Աուլտուրական այդ ժողովուրդը շունչը բերանը հասած՝ կրում էր շղթան . . .

Բայց Բեռլինի «փրկարար» վեհաժողովից յետոյ խնդիրը այլ կերպարանք առաւ: Թիւրքիան «պարտաւոր էր» բարենորոգութիւններ մտցնել այն գաւառներում, ուր հայերը մեծամասնութիւն էին կազմում: Իսկ հայերի թիւը տեղ-տեղ 50-60% -ից աւելի էր բարենորոգել խոստացած 6 վիլայէթներում:

Եւրոպան խիղճը հանգստացնելու համար այդ կարկատանը անելուց յետոյ, ձգեց մեզ բաղդի բերմունքին:

Այդ օրից Թիւրքիան «պարտաւոր է» պզուժ ապացուցանել եւրոպացիներին, թէ ամէն տեղ հայ ժողովուրդը փոքրամասնութիւն է կազմում: Իրականութեան մէջ ևս այդ բանը ստեղծելու համար, չինայեց ոչ մի միջոց:

Զանազ այնպիսի պայմաններ ստեղծել որին ոչ մի կուլտուրական ժողովուրդ չէր կարող ապրել: Պատերազմից անանկացած կառավարութիւնը իր հարկային նորանոր բեռներով ծանրացաւ ժողովրդի վրայ: Առանց երկրին յարմարութիւններ տալու, առանց ճանապարհների և վաճառանոցներ բանալու, սկսաւ նահապետական այդ երկրում դրամով պահանջել տուրքերը: Զինեց քրդական ցեղեր, բացարձակ իրաւունք տալով նրանց աւերել Հայաստանը, և դրանով հասաւ երկու նպատակի. մի, կողմից երկրի անհանգիստ տարրերը իրար հետ կուսացնելով՝ ինքը ազատ մնաց այս կեսվայրենի վտանգաւոր ցեղերի զսպելու ծախք ու ներդրութիւնից միւս կողմից՝ հայկական տարրը զզւած, զրկած իր ապրուստի միջոցից, սկսաւ դաղթել և դատարկել երկիրը:

Քրդերի աւարառութիւնների իբր հետեւանք, տիրում է Հայաստանում կեանքի և գոյքի կատարեալ անպահովութիւն, — քայքայիչ մի պայման, որ ամէն մի կուլտուրական ժողովուրդի կրտսիպի մասամբ թողնել հեռանալ իսկ գլխաւոր մասին դիմել զէնքով դիմադրութեան՝ Յեղափոխութեան:

Հայ ժողովուրդը շատ լաւ տեսնում էր, որ քիւրդները և նոյն իսկ իրենց հետ թշնամացած թիւրք տարրը, միմիայն գործիք են մոլի կառավարութեան ձեռքում. . . Բայց այդ բանը զգում էին տաճիկ և քիւրդ ժողովուրդը . . .

Սրանք են պատճառները հայ ժողովուրդի յեղափոխական շարժման: Ժողովուրդի վերը յիշած հասկացողութիւն էր, որ իր կնիքը դրաւ մեր յեղափոխական կազմակերպութեան վրայ:

Եւ սկսաւ յեղափոխութիւնը: Երբ թիւրք կառավարութիւնը իր վայրագութեան չափ ու սահմանին անգիտակ Սասունի կոտորածով իբր ոճրագործ հանդէս եկաւ Եւրոպայի առաջ, եւրոպական հասարակութիւնը հասկացաւ այդ հրէշային քաղաքականութիւնը և նրա զայրութի ճնշման տակ եւրոպական դահլիճները սկսան իրենց դիւանագիտական խաղերը:

Երէք տարւայ հայ յեղափոխական Շարժումը և դրան հետեւանք դիւանագիտական միջամտութիւնը, այն աստիճան յուսահատեցրին թիւրքերին, որ ամէն մէկը մի միջոց էր պտուտում այդ դրութիւնից ազատելու: Հայկական սարսափելի կոտորածների ժամանակ իսկ, թիւրք ժողովուրդը ճանաչեց իր դարեւոր հարեանի դէմ որոգայթ լարող դիւային երեսը, և իր հայ դրացուն շատ տեղ պաշտպանելով՝ ապացուցեց նստակեաց ժողովուրդների ընդհանուր շահերի գոյութիւնը:

Այդ հասկացաւ թիւրք ժողովուրդը: Նոյնը հասկացաւ նրա թուլամորթ ինգլիզներն տարրը: Ընդհակառակը, նա սարսափած Սուլթանների ճառերից, արհեստական միջոցով, կարծում էր, կարող կը լինի փրկել գլորող կառավարութիւնը:

Պետութեան անկման վախը միայն, ծագած տագնապը առաջ բերին Երիտասարդ Թիւրքիայի արդի կազմակերպութիւնը, և ոչ թէ իրենց ժողովուրդի և նրա հետ բաղդակից հայ և այլ նստակեաց ժողովուրդների տաժանելի վիճակի գիտակցութիւնը:

Տագնապը քանի գնում մեծանում էր, դրա հետ մեծանում էր և Երիտասարդ Թիւրքիայի կազմակերպութիւնը: Օգոստոս 14-ի դէպքը վհատիչ կերպով ճնշեց երիտասարդներին, գլուխները կորցրել էին նրանցից մի քանիսը կարողացան ըմբռնել, որ իրենց փրկութիւնը թիւրք ժողովուրդի յեղափոխութեան մէջն է, և թէ միմիայն հայ ժողովուրդի հետ ձեռք ձեռքի տալով կարող կը լինին տապալել ընդհանուր թշնամուն, այս ճշմարիտ մտքի ծնունդն է Երիտասարդ Թիւրքիայի երեսը պարզ անող դէպի թիւրք ամբոխը ուղղած միակ կողմը: Այս մի մասը:

Միւս մասը խարխափում էր ցնորական երազների մէջ: Կրետական և այլ տագնապալից խնդիրները աւելի մեծացնում էին երկու տեսակ մտածող թիւրք երիտասարդների միջև նշմարած անջրպետը:

Յունական պարտութիւնը մի գոտիչ միջնադէպ էր մաքրելու պատահական յեղափոխականներին: Երբ թիւրքերի արժան յաղթութիւնները տեղութեան քայքայման վտանգը ըստ երեւոյթին չքացրին, այդ արտաքին երևոյթներով յափշտակող «յեղափոխականները» սկսան կակղել: Եւ հասաւ այնտեղ, որ հայերիս յոյներին նկատմամբ արտայայտած համակրութիւնը, մի տեսակ հակաժրագրային և «ոճրագոյն» ցոյցեր նկատուեցան, իսկ ամենամեծ ձեռնածու Մուրադ բէյ

Համարձակեցաւ, ֆրանսերէն լեզուով մի ստոր գրութեամբ, իմիջի այլոց մեղադրել Հայ տարրը, թէ նա իբր իր յարձակումները միշտ ուղղած է խաղաղ տաճիկ ժողովուրդի դէմ, մզկիթների վրայ և այլն: Այս մի ճարտիկ խաղ էր սուլթանին հաճոյանալու համար և Մուրադ բէյ հասաւ իր նպատակին: Սուլթանը նրան ներում է, նշանակելով . . . հարեմի ներքինապետ:

Ահա ձեզ նոր տեսակի յեղափոխականներ (°), որոնք ծուռում են միշտ ոյժի կողմը, որոնց գոյութեան իրաւունքը միայն քաղաքական ամբողջութիւն պահելն է: Դուք, որդրմեյիներ, սխալու՞մ էք ձեր հաշիւների մէջ, դուք խաբւած առերևոյթ յողթութիւններից, մոռանում էք, որ կառավարութիւնը հասցրել է երկիրը վերջին ծայր թշուառութեան: Շատ չի անցնիլ, նորից Թիւրքիան կ'ընկնի աւելի սոսկալի տագնապի մէջ, այն ժամանակ կ'ուզենաք դառնալ դէպի յեղափոխութիւն, բայց դուք կ'արտաքսուիք, դաւաճան անունը ձակատների կ'պցրած ձեր արիւնակից իսկական յեղափոխականների կողմից: Մոռանում էք, անմիտներ, այն բոլոր ոճիրները, որի վրայ հիմնւած է ներկայ վարչութիւնը, մոռանում էք սնտեսապէս քայքայւած ժողովուրդը: Դուք համարյոք մոտենում էք այն ձեռքին, որը նոյն իսկ ձեր վիպալութեամբ թաթախւած է անմեղների արիւնով այդ գոսացած ձեռքին, որ քանդեց Թիւրքիայի հիւրը... Այդ ի՞նչ փոփոխութիւններ են, որ կարողացան հաշտեցնել . . . սուլթանի քաղցր հայեանքը և նրա սեղանից իբր փշրանքներ ձեր առաջ թափւած սև դրամները:

Ձեր ամբողջ յեղափոխութիւնը հիմնւած էր հակառակորդի թուլութեան վրայ, և դուք «նամերդներ», ինչպէս մի տարի առաջ դաւաճանեցիք սուլթանին, այսօր էլ ծախում էք յեղափոխական դրոշակը: Հեռացէ՛ք, և շուտ, բայց միք մոռանալ պատմութեան դատավճիռը:

Մեր վերջին խօսքը ուղղում ենք ժողովուրդի շահը հասկացող թիւրք երիտասարդութեան միւս մասին:

Հակառակորդը համեմատաբար ուժեղացած ժամանակ պատերազմի դաշտը թողնող ընկերների դատավճիռը կը տայ մօտիկ ապագան:

Շատ չի անցնիլ, ահարկու կոտորածների վթճխը դիր ժողովուրդը, սնտեսական քայքայման հասցրւած հայ ազգը, չի թողնիլ հանգիստ քնել 19-դ դարու Դահապետին, որ պիտի գլորւի իր հետ տանելով ամբողջ ներկայ սիստեմը:

Օր առաջ փրկելու համար ձեր ապագան դուք էլ մօտեցէք ձեր ժողովուրդին, տեսէք նրա խօտառակ վիճակը, սնտեսապէս համեմատաբար միայն պակաս այդ դժբախտ ժողովուրդը. հասկացէք նրա ցաւը և նրա բնազդաբար ըմբռնուժը դարձրէք գիտակցական համուժում: Կազմակերպեցէք ներքին յեղափոխութիւն և այնպէս եկէ՛ք մեզ հետ միասին կուելու ընդհանուր

թշնամու դէմ: Միայն այս պայմանով դուք կարող էք վստահ լինել մեր աջակցութեան վրայ, երբ դէն շարտած կը լինիք ձեր ծրագիրներէն տաճիկական գերիշխանութեան և ի՛նչ որ պատմական իրաւունքների անհեղեղ յաւակնութիւնները:

Շտապեցէ՛ք, եթէ ոչ, կըստըջանաք և այն ժամանակ արդէն ո՛ւշ կը լինի:

Ուրեմն, առաջ, թիւրք ընկերներ, կուելո՞ք ազատութեան համար: Անէ՛ծքով թաղեցէք ձեր դաւաճան ընկերներին և ցոյց տւէք, որ կան և ձեզ մէջ ժողովուրդի դատը հասկացող գիտակից յեղափոխականներ:

ՆԱՍԱԿ ԾԱԳԻՆ-ԳԱՐԱԳԻՍԱՐԻՑ

1/13 յունիս 97

Վերջերս, ամէն ժամանակե աւելի, կը կրկնւի նորէն կէս-կատակերգական կէս-հեգնական այն բառը, որ ամէն հայու դէմքին վրայ ցաւագին կծկու՞մ մը յառաջ կը բերէ՛ միշտ տխուր, կակծցնող յիշատակներ արթնցրելով: Իբրև թէ Բարենորոգումներ, հիմնաւոր բարենորոգումներ հաստատւած ըլլան ամբողջ Հայաստանի մէջ:

Շատեր թերևս խաբւին երևոյթներէն, որովհետև քանի մը հայ ժանդարմ՝ և քանի մը անխիղճ ապիկարներ (իբրև թէ քրիստոնեայ) օգնական-կառավարիչ անւանւած են: Մենք հիմա ցոյց պիտի տանք այդ կարծեցեալ բարենորոգումները իրենց իսկական գոյներով:

Անցեալին վրայ խօսելու մտադիր չենք. թէպէտև թիւրքը բարենորոգում բառը ստեղծելով խոստովանեցաւ արդէն խժդժութիւններու գոյութիւնը անցեալին մէջ:

Արդարագատ սուլթանը հրամայել է ետք, որ ամէն տեղ կոտորածներ կատարին, բարձրագոյն իրատեղով արտօնած էր այդ ահաւոր ջարդերու սարսափին տակ կրօնափոխ եղող հայերուն՝ իրենց նախկին կրօնին դառնալ: Երբ տակաւին թարմ էր այդ հրամանը, քանի մը հայեր յաջողեցան իրենց հայրենի կրօնին գիրկը դառնալ իսկ հիմա՝ քիչ մը հիմնալով՝ իր ազդեցութիւնը կորսնցուցած կը թւի, ու մօտ օրէն թերևս գոյութիւնն ալ մոռցրելի: Այս օրերս, քաղաքիս մերձակայ Գոյուլու-Հիսար աւանի քնակիչներէն քանի մը կրօնափոխ հայեր բողոքագրով մը դիմեցին տեղիս կառավարչին, խնդրելով ոստիկաններու օգնութեամբ քաղաք փոխադրել իրենց ընտանիքը, յիշել տալով միևնոյն ատեն տարի մը առաջ իրենց կրօնափոխ մէկ դրացուհիին՝ այդ ճամբուն վրայ զինուորներէ չարաչար բռնաբարւած ըլլալը, որու մասին կառավարութիւնը սուտխուլ եղած էր: Քաղաքապետը՝ առանց ամենալուր բողոքողները վճնտեց ըսելով. «Կորսուցէ՛ք, անպիտաններ, գիւղին մէջ մահմետականութիւն կը դաւանիք, ու երբ քաղաք կուգաք քրիստոնեայ ըլլալ կ'ուզէք և այն»: Թէպէտև խեղճերը ըսին թէ այդ գիւղերն ամբողջովին թիւրք ըլլալուն համար, վախերնուն մահմետականութիւնը դաւանել կը կեղծեն . . . սակայն դարձեալ անօգուտ:

Այս օրերս թիւրք խուժանը ծայր աստիճան գրգռուած է յոյն ժողովուրդին դէմ. մասնաւոր առիթի մը կը սպասեն կոտորելու, ուրկէ անշուշտ հայեր ալ իրենց արդար բաժինը պիտի ունենան (°):

Պիտակար շուկային մէջ, խուժանը դրօշակ պարզած՝ կամաւոր զօրք կը գրուին Յունաստանի դէմ կուռելու համար. այդ կամաւորները բացէ ի բաց կ'ըսեն, «Նախ կեաւովընեք սպաննենք պիտի հոս, ետքը պատերազմի երթանք»: Կառավարութիւնը, ինչպէս կը գուշակէք, գործին չեկած խօսքիրը չլեւելու կուտայ:

Հայերէն երկու տարի զինուորական տուրք չգանձելի հրամայած է, եկնու տես, որ հիմա ալ տեղական գանձարանը բոլորովին պարապ է, մուկերուն ճիրիտ խաղալու յատկացուած. կառավարիչը բարկանալով հասցրուն ըսաւ. «Միւս կարգի տուրքերը ամբողջովին, շուտով վճարուելու են, գիտցէք, որ իմ հարւածս աւելի սոսկալի կ'ըլլայ»:

Ասկէ առաջ՝ տպւած յայտարարութիւններով ազդարարուեցաւ, որ զէք կրելը ժողովուրդին խիստ կերպով արգելւած է. ունեցողը սանկ պիտի ընեն նանկ պիտի ընեն: Այդ ազդարարութիւնները որո՞ւ համար են, զմելի մը չունեցող խեղճ հայրու, թէ հաւատացեալ թիւրք ժողովուրդին. շուկայի մէջ առանց զէքի պարտող թիւրքը ճշմարիտ թիւրք չի սեպելի, Մուհամմետի արժանի զաւակը չէ, ամենքն ալ զինուած են. ո՞ր է կառավարութեան խիստ արգելումները: Բայց դուք՝ ալ իրաւունք ունիք խորհելու. կանոնը բացառութիւններով է, որ կը հաստատուի:

Մինչդեռ այսքան տագնապալի ու ձիգ դրութեան մէջ սրտադող կը սպասէր ժողովուրդը, յանկարծ ապրիլ 21-22-ի գիշերը, ժամը 5-ին ահագին իրարանցում մը տեղի ունեցաւ քաղաքին մէջ: 40-ժանտարմ և 250 զինուոր սկիւններով զինուած՝ քաղաքին երկու արուարձաններէն իջան դէպի այգիները: Այս դէպքը անմիջապէս ցնցեց ժողովուրդը. սարսափը ընդհանուր էր. առտրւան դէմ աղոնք վերադարձան, բայց դէպքին շարժառիթը յայտնի չէ տակաւին: Կառավարութիւնը լուր հանեց, թէ նշանաւոր աւագակ և փախստական Էէյս-օղլին քանի մը ընկերներով ծխախոտ բերած է քաղաքին մօտ Գավագներ ըսած այգիներու թաղը, զօրքն ու ժանդարմները անոնք ձերբակալելու համար իբրև թէ դացած են: Բայց հայերը այդ վրանբաց սուտերէն խաբելու ընդունակութիւննին կորսնցուցած են բարեբախտաբար:

Հետեւեալ երկու օրերը հանդարտ անցան, բայց յանկարծ չորեքշաբթի իրիկան մօտ՝ առջինէն աւելի մեծ սարսափի մէջ ինկաւ քաղաքը: Երկու թիւրք ոստիկաններ, մէկը՝ նշանաւոր ոճրագործ Քէօր Եաղուպ օղլու նազիմ, և միւսը՝ ժանտարմի տասնապետ՝ Իսմայիլ, գինովցած՝ կ'երթան յոյներուն թաղը, Աէժիի պաշտօնատան դուռը, նոյն պաշտօնատան միւտիր յուսահատակ Մամրիտին սպաննելու: Փողոցին մէջ աղմուկը կը բարձրանայ. օգնական-կառավարչին ոստիկանը մօտը գտնուելով՝ վրայ կը հասնի և կ'ուզէ արգելել. այդ պահուն բոլոր թաղեցի յոյները լացուկոծով կը սկըսին փախչել. ուրիշ անձ մըն ալ վրայ կը հասնի և ոստիկանին հետ հաղու կը յաջողին համոզելով ետ դարձնել խոովարար սրիկաները: Վերադարձին կառավարչի օգնականին ոստիկանը տուն մտնելով կը պատ-

մէ եղելութիւնը օգնականին, յայտնելով միանգամայն այդ չարագործներուն իրենց ձեռքը գտնուելը, բայց օգնականը, նիքօլաքի էֆ, շատ ազէկ գիտնալով կառավարութեան սկզբունքը՝ խոհեմութիւն կը համարի զէնքերով մէկտեղ ազատ թողուլ անոնք: Խաղաղութեան այդ գինով պահպանները չկրնալով իրենց մահմետականի սև վրէժը մարել «կեաւուրի» կարմիր արիւնին մէջ, ճամբան Աէժիի դէտերէն մէկուն հանդրպելով՝ կ'ուզեն անկէ վրէժ առնել, աղմուկ բարձրացուցած ու իրենց գործին արգելք եղած ըլլալուն համար: Իսմայիլ թուրք քաղաքով՝ կը սկսի խեղճ դէտը փառաւորապէս տփել. այդ պահուն սակայն քաղաքապետը պատուհանը գտնուելով՝ երկու ոստիկան կը խըրկէ կուռին տեղը, չարագործները բռնելու համար (°): Երկու ոչ-գինով ոստիկանները սակայն կը կարողանան վերջապէս, դիտմամբ, այնպէս մը շարժել, որ փախչին սուլթանին արժանի խաղաղութեան (°) այդ պաշտօնեաները: Մինչդեռ անոնք հրագէն պարպելով կը հեռանան քաղաքէն՝ ասդին ժողովուրդը զուլը կորսնցուցած՝ շարած ոչխարներու պէս ասդին անդին կը վազվզէ վախուն: Այդ գիշերը մինչև լոյս հայ և յոյն անքուն մնացին:

Հետեւեալ օրը այդ երկու չարագործները ազատ կը պտըտէին շուկային մէջ հերոսներու կատարեալ հրպարտութեամբ ու իրենց շահատակութեան փառքովը ուռած: Ձերբակալութեան վրայ չխորհիք բնաւ. ո՞վ գիտէ, թերևս վաղը նշան մըն ալ առնեն իրենց քաղաքործութեան համար:

Դժար է երկրին դրութիւնը ամբողջ ու կատարեալ նկարագրել. այս իրողութիւնները աւելի մանրացած՝ կամ խոշորցած, կրկնապատկեցէք ու բազմապատկեցէք:

Ահա խօսւած բարենորոգումները ու ահա բարենորոգած (°) երկրի մը վիճակը: Քաղաքապետին պատույ խօսքերը սակայն չեն կրնար ազատել քաղաքը լարած դրութենէն. իրենց արիւնոտ սուլթանէն սորվեր են կ'երևի, պատույ վրայ երդւննալ այս տեղի քաղաքապետներն ու փաշաները:

Սրտիս մէջ վախ մը կայ. բարենորոգումներու խօսքերով է, որ սկսան մեր խեղճ եղբայրներուն ջարդերը երկրի մէկ ծայրէն մինչև միւսը: Բարենորոգումներու շատ յեղեղելի չարագուշակ նշա՞ն մըն է արդեօք, երկիրը նորէն կարմիր արիւնի մէջ թաթխելու համար:

Շրջակայ հայ գիւղացիք սովորական խոհեմութիւն համարած են քանի մը օր անգամ մը թողուլ գիւղերը և մտակայ լեռները փախչել. սարսափը մինչև ծովերնին թափանցած է: Ա՛չ օգնութիւն կայ տեղէ մը և ո՛չ խրախոյս, նոյն իսկ խորհելու կարողութիւննին կորսնցուցած են, միայն խոնարհութեամբ՝ թէ կառավարութեան ամենայնպէս պաշտօնեային, թէ հարստահարող պէկերու և սինըքոր թիւրքերու բոլոր պահանջները կատարել գիտեն մեքենայաբար:

Ազատ երկիրներու մէջ գտնուող մեր եղբայրները անշուշտ, վաղուց գիտեն այս բոլորը, բայց կ'երևի թէ ամբողջ հայութիւնը իրենց անձին մէջ կը տեսնեն: Քանի որ իրենք ողջ ու ազատ են, Աղբը այլևս պէտք չունի օգնութեան կամ կը խորհին ապագայ ամառի Հայաստանին նոր նախահայրերն ըլլալ: Կուրի գաշտին վրայ գտնուող հայերը լաւ հասկցած են իրենց դրու-

Թիւնը. ամէն կերպով տրամադիր են կուելու. միայն միջոցը կը պահուի իրենց. մարդ կայ, բաւական է. կեանք չենք պահանջեր յեղափոխութենէ դաւալիք եղող հայերէն. միայն ուժ, միջոց թող տան մեզի. ադ ալ բան մըն է: Մարդ կայ, բայց դատարկ են ձեռքերը. օգնութեան պէտք ունին. օտարներէն յուսալ խնթութիւն է. իսկ եթէ ազատ ազգակիցներէն չըստանանք անխուսափելի կորուստը կրսպասէ մեզ:

Ու ո՞վ է մեղաւորը, անոնք, որ երկրին մէջ կեցած՝ իրենց և իրենց եղբայրներու կեանքը, պատիւը, ինչքը կը պաշտպանեն յամառաբար, թէ անոնք, որ իրենց փորէն ու իրենց անոնք գուրս չեն տեսներ հայութիւնը:

Ո՞վ է մեղաւորը:

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Ա Լ Ս Ի Յ

10/22 յունիս 97

Գազանները իրենց որջերուն մէջ ալ հանգիստ մընալ չեն ուզեր:

Նախորդ տեղապահ Բարթոլոմէոսը և իրենները ձեռքի տակ է կ'աշխատին:

Նուրեան—Ձէյթունի մեծ մասնիչը յաւիտենականին առջև—իր հրէշի սև դէմքովը նորէն երևան կ'ելլայ նոր սարսափներ ստեղծելու հայ ժողովուրդի գլխուն:

Վերջերս կառավարութեան մտքին մէջ կասկածներ արթնցնելու և ձերբակալութիւններու մղել տալու համար՝ Նուրեան նոր հնարքի մը կը դիմէ. լուսանկար մը կը խրկէ ռուսականութեան նախարար Շէֆիկ պէյին յայտնելով թէ ատ պատկերն է յեղափոխականի մը, որ նորերս մտած է Պոլիս սարսափելի ծրագրներ իրագործելու նպատակով: Շէֆիկ պէյ անմիջապէս քննութիւն կը բանայ, լուսանկարը ռուսականութեան Գոան հին աղէտներուն ցոյց կուտայ՝ անոնց կարծիքը առնելու համար: Մէջերէնէն մէկը լուսանկարը կը ճանչնայ և կը յայտարարէ՝ թէ այդ մարդը մեռած է Վանի մէջ. անմիջապէս հեռագիր կը զարնւի Վան և քննութենէ մը ետքը կը հաստատուի այդ պաշտօնեային ըսածը: Վերջապէս համոզում կը գոյացուի թէ Նուրեանի նպատակը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ կառավարութիւնը մղել խստութիւններ իգործ դնելու և խոչընդոտներ հանելու ազգային արդի վարչութեան դէմ:

Կը կարծուի թէ սուլթանը ինքն ալ իմացած է այս դէպքը:

* *

Կառավարութիւնը Օրմանեանի կրկնակի խնդրանքներուն առջև՝ վերջապէս կը զիջանի կարգադրելու Սիսի կաթողիկոսութեան խնդրը, որ Եվփրատի օրէն առկա մնացած էր: Բայց սուլթանի ճարպիկ քաղաքականութիւնը այնպիսի լուծում մը տալ կ'ուզէ այս խնդրին, որ արդէն եղած բարդութիւններուն վրայ նոր բարդութիւններ աւելցնելով ազգային վարչութիւնը կը ձգէ շատ դժուարին կացութեան մը մէջ: Կառավարական այն իրադէն, որ տրւած է այդ առթիւ, թէև Գազանները կաթողիկոսութենէ կը հրաժարեցնէ, բայց միև կողմէն չեղի ալ կը նկատէ Սէլթաթեանի ընտրու-

թիւնը, նոր ընտրութիւն կը հրամայէ և միանգամայն կը պահանջէ, որ ասկէ ետք Սիսի կաթողիկոսը անմիջապէս յարաբերութիւններ ունենայ Գոան հետ և ոչ թէ Պոլիսի Պատրիարքանի միջոցով: Այս ոչ այնչափ նոր պահանջէն յայտնապէս կ'երևնայ, որ օսմանեան կառավարութիւնը կ'ուզէ Սիսի կաթողիկոսութեան տալ անկախ, ազատ դիրք: մը և բարձրացնել ան իվնաս Էջմիածնի կաթողիկոսութեան և Պոլիսի Պատրիարքութեան: Էջմիածինը առիթ մը եղած է ռուս կառավարութեան համար միջամտելու օսմանեան հայոց գործերուն, և Էջմիածնի կաթողիկոսի գերագահութիւնը մինչև հիմա իբր դիւանադիտական առաւելութիւն մը նկատուած է՝ ռուսական ազգեցութիւնը պահպանելու, ինչպէս պարսկահայաստանի նոյնպէս և օսմանեան հայերուն վրայ:

Կառավարութեան բռնած այս ուղղութիւնը մեզի իրաւունք կուտայ կասկածելու, որ Բ. Գուռը ապագային թող պիտի չտայ, որ օսմանեան հայերը մասնակցին Էջմիածնի կաթողիկոսի ընտրութեան, պիտի չուզէ, որ Ցաճկաստանի մէջ ապրող հայերը ենթակայ ըլլան անոր բարոյական ազդեցութեանը: բան մը՝ որ իրեն համար շատ մեծ կարեւորութիւն ունի: Երբ անգամ մը Սիսը Պոլիսի Պատրիարքարանէ անջատ անկախ գլուխ մը ըլլայ, սուլթանի քաղաքականութիւնը առիթ չի պիտի փախցընէ քակելու համար օսմանեան հայերու Էջմիածնի հետ ունեցած բարոյական և նիւթական կապերը, առարկելով. «Կաթողիկոս կ'ուզէր, ահաւասիկ ձեզի Սիսը, անոր դիմեցէք. Էջմիածնին պէտք չունիք»: Եւ երբ սուլթանը կ'ուզէ այս ծրագրին իրագործել, ուրիշ նպատակ չունի, եթէ ոչ ազգային-կրօնական ամէն խնդրի մէջ իրեն վերապահել ամենամեծ ազդեցութիւնը գործելու իրաւունքը: Անշուշտ ռուսական կառավարութիւնը չի պիտի ուզէ շուտով մերկանալ իր իրաւունքներէն. բայց չենք կրնար հիմակւնէ գուշակել, թէ ինչ միջոցներու պիտի դիմէ և թէ որքան առաջ պիտի կրնայ երթալ իր իրաւունքներու պաշտպանութեան գործին մէջ:

Թէև պատրիարքին տւած կամ տալիք պատասխանը չի գիտցուի, բայց կրնանք գուշակել, թէ երբ պատրիարքը տեղի տայ այս պահանջին առջև, ապագային պիտի ծագին այնպիսի լարդ խնդիրներ, որոնց մէջէն պատրիարքն ալ, ազգն ալ չի պիտի կրնան գուրս ելլալ: Նոյն իսկ այսօրվնէ կառավարութիւնը կըսկսի գործադրել պահանջանքները. թող չի տար, որ Պատրիարքարանը առաջնորդական տեղապահներ խրկէ Սիսի թեմերը, առարկելով թէ Պոլիսի պատրիարքի իրաւասութենէն վեր է ադ, և այդ կողմերը Սիսի կաթողիկոսը միայն իրաւունք ունի հովելու:

Միև կողմէն Սիսը Պոլիսի Պատրիարքարանէն անկախ հռչակելով, Բ. Գուռը կը ձգտի զրկելու Վիլիկոյ հայերը, որոնք մշտական գլխացաւ մըն են իրեն համար— Պատրիարքարանի քաղաքական հովանաւորութենէն և ընդհանրապէս Պոլիսի շրջանակներու ազդեցութենէն: Սիս նստող կաթողիկոս մը—ընտրուած ոչ երկնքին և ոչ ալ աշխարհին ծանօթ խեղճուկրակ եպիսկոպոսներէ—իր հօտին պահանջներն ըմբռնելու անընդունակ, իր մենակեացի լուովութեամբ ու համակերպութեամբ չը պիտի ընդլզի երբեք—այնպէս կը կարծեն—տիրող կարգերու դէմ, և եթէ: փորձէ իսկ, դիւրին պիտի ըլլայ

անոր ձայնը խեղդել Սիսի աւերակներուն մէջ, Մերսի- նի Տիւրքապատաններուն ահանջը դեռ չհասած:

Թիւրքերուն այդ քաղաքագիտական հնարները նորութիւն չեն մեզ համար. բիրտ ուժի հետ փոխնիփոխ քիւղանդական նենգութիւնները չմոռնալ, քրիստոնեայ հպատակներու մէջ կրօնական երկպառակութիւններ սերմանել՝ հիւս խաղեր են: Գուցէ կը յուսան թէ Սիսի և Էջմիածնի հակաթուրքեան, Սիսի և Պոլսի միջև հակառակութեան խնդիրները կրօնական գոյն մըն ալ ստանալով, մեր ուշը դարձնեն մեր կենսական Դատէն: Բայց անաքրոնիզմ են բոլոր այդ ջանքերը: Գաղանձեանի կամ այս ու այն կաթողիկոսի և եպիսկոպոսի խընդիրներով հետաքրքրելու ոչ փափաք և ոչ ալ ժամանակ ունինք հիմա:

Հայ ազգը այնչափ բան քաշեց կրօնական նախկին կոիւնտերէն, որ կամէութիւն մը իսկ չունի նոյն յիմարութիւնները կրկնելու, գրեթէ կէս-դարու մը փորձէն ետքը, ան ալ ազգի այս ճգնաժամին:

Մեր վարիչ շրջանակները՝ աշխարհական թէ եկեղեցական, թող խելամուտ ըլլան հայ ժողովուրդին տրամադրութեանը, անոր կենսական շահերուն, և չըստանձնեն այնպիսի պատասխանատուութիւն մը, որուն համարատուութիւնը պատմութիւնէն զատ, արդի սերունդը պիտի պահանջէ ամենէն առաջ:

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Յ

20/1 մայիս.

Վանի նախորդ կուսակալը, որ բաւական մեղմ և խաղաղասէր մարդ էր, պաշտօնանկ եղած է. փոխանորդ կարգուեցաւ զինւորական Ֆէրիք Շէմշի փաշա (Բաղէշի կոտորածին հեղինակը):

Խստութիւններ սկսած են քաղաքին մէջ: Այգեստանը պաշարման վիճակի ենթարկւած է. 60-ի չափ զինւորական վրաններ և կայաններ հաստատուած են Այգեստանի շուրջը մուտքն ու ելքը արգիլելու համար:

Անգլիական հիւպատոսը, որ շաբաթ մը առաջ Պարսկաստան գացած էր, Մըսթր. Ալէնի հետ նամակ մը գրելով տեղիս կուսակալի փոխանորդին, յայտնած է թէ հայերը մտադիր են յեղափոխական շարժումներ սկսիլ և խորհուրդ տուած է խիստ միջոցներ ձեռք առնել այդ ծրագիրներն իդերև հանելու համար: Այդ երկու խայտառակ լրտեսները իրենց դարձին՝ յայտնեցին նոյնպէս՝ թէ Վանի հայերն ալ խրտուճներ առաջ պիտի բերեն: Ֆէրիք փաշան սաստկապէս զայրացած՝ մեր ԵԶ առաջնորդը կանչել տուաւ իր քով և խստիւ պահանջեց բացատրութիւններ տալ այդ մասին:

Յունական պարտութիւնները ճիշտ է որ երես տւին թիւրքին, բայց ընդհանուր կացութիւնն ալ ազգնապալի է. մէկ կողմէն անտեսական քայքայում. ոչ հաց կայ, ոչ գրամ, քիչ ատենէն քաղաքը գտնուող զօրքին հացն ալ կըսպառուի: Բայց ամենէն աւելի մտատանջութիւն սկսած է պատճառել անոնց երկրին մէջ տեղի ունեցող այլ և այլ շարժումները: Իրենց բարեկամ քիւրդերն իսկ տեղ տեղ թշնամական դիրք սկսած են բռնել: Բաղէշի կողմերու Մատիանցի քիւրդերը ապստամ-

բած են և բաւական կորուստ պատճառած են կառավարութեան: Այստեղէն երկու անգամ է, որ զօրք կը խրկուի անոնց վրայ:

**

27/8 մայիս.

Մատիանցիներու կռիւը կը շարունակուի. երեք անգամ ետ մղած են կառավարութեան զօրքը: Թիւրքերը զգալի կորուստներ ունեցած են: Շատ տեղերի զօրք սկսան քաշել դէպի Մատիան:

Ն Ա Մ Ա Կ

Պ Ա Ր Ս Ի Կ - Տ Ա Ճ Կ Ա Կ Ա Ն Ս Ս Ն Մ Ա Ն Ա Գ Լ Խ Ի Յ

6 յուլիս 97

Գարունը անցաւ. բնութիւնը իր շրջանը կանոնաւոր կերպով շարունակում է. մայիսին կը հետևի յունիսը՝ Վանի ու Վասպուրականի չարագուշակ ամիսը—96-ի յունիս 3-ից սկսաւ եսամոլ Եւրոպայի աչքի առաջ, Վանայ սրաձարակը: Մօտիկ անցեալի սոսկալի կոտորածները, բարբարոսութիւնները, սովը, քոլերան ոչ մի կենդանութեան նշոյլ չեն թողել վասպուրականցի հայի վրայ: Այս տարի օրէցօր սպասուում է կրկին սրածութիւն «գեամվորներին»:

Վանի ամերիկացի բողոքական միսիոնարները Ամերիկայից փոխադրած 2000 ոսկով եղներ առին, գլխաւորապէս Պարսկաստանից, և բաժանեցին Վասպուրականի հայ գիւղացիներին, որպէսզի հայ գիւղացին նորից սկսէ վարել իր արօրն ու գութանը, մշակել դաշտն ու արտօրայքը, ցանել . . . բայց չհնձել: Երբ հարցրինք միսիոնարներին, թէ լաւ չէ՞ր լինի, որ ծախսած գումարի մէկ մասը զէնքեր գնելու յատկացուէին, որպէսզի հայ գիւղացին ձեռքում զէնք ունենալով, կարողանար թէ ինքն իրեն և թէ իր գոյքը պաշտպանել, մինչդեռ հիմա, առաջին յարձակումին՝ քիւրդերի սեփականութիւնը պիտի դառնան երկրագործական բոլոր այդ պիտոյքները և հայը դարձեալ մերկ ու անօթի պիտի մնայ.—պատասխանեցին քրիստոնէաբար. «Այդ փողերը մեզ ուղարկած են եղներ գնելու և ոչ թէ արեան գործիքներ»: Ահա՛ լուսաւորած ամերիկացու հայեացքը:

Մայիսի կէսին Վանի անգլիական հիւպատոսը եկաւ այս կողմերը. մի ամսի չափ մնալուց յետոյ վերադարձաւ Լսում ենք, որ այդ հիւպատոսը եկել էր լրտեսելու տաճիկ կառավարութեան կողմից, շատ հաւանական էլ է թաւում այս լուրը, որովհետև նրա Վան դառնալուց յետոյ, սահմանագլխի զօրքը աւելացրին համարիէ գընդերով ևս:

Վանը ճգնաժամի մէջ է. քաղաքում և Այգեստանում եղած հայերը շրջապատուած են սուլթանի շուն զինւորներով: Քաղաքին մօտիկ լեռնոտ մի քանի գիրքեր բռնել է կառավարութիւնը. թնդանօթիներով և զօրքով: Գայմագամանիստ Սարայ գիւղաքաղաքը, որ սահմանագլուխ է, լցւած է զօրքով և թնդանօթիներով: Աղբակը, Բաշկալէն և Բարթուղիմէոսի վանքը նոյնպէս: Անկարագրելի է «Ֆեդայի» ների թողած սարսա-

վր քիւրդերի և տաճիկ կառավարութեան վրայ Գիշերները գրեթէ անքուն են անցկացնում մի ԴՂՐԴՊ, մի շշուկ լսելի՜ հարայ հրոց է ընկնում քիւրդերի մէջ. «Գաչախէ փլան հագրն» (հայ ֆէդայիները եկան):

Մարդեցոց ցեղապետ Շարաֆ բէյին, որ Աղբակի աւերողն է, այս օրերը Վան կանչեցին. բայց անպիտանը առաջուց պատրաստել էր մի հնար Վանից դուրս պրծնելու. «Երբ որ Վանում կ'ուշանամ,—այդպէս էր պատկերած,—չուս մի խաբար բերէք թէ «Ֆէդայիները» սահմանից ներս անցան»: Այդպէս էլ եղաւ. մի քանի օր յետոյ նրա մարդիկը հայ «Ֆէդայի»-ների յարձակման լուրն են տանում Վան՝ վազ կերպով. կառավարութիւնը ապշած յետ է ուղարկում Շարաֆ բէյին, պատւիրելով, որ չթողնեն մի հատ «Ֆէդայի» ողջ պրծնի:

Այս քանի օր է, որ սահմանագիւղի շիկակ կոչւած քրդերը խառնակութիւններ են անում Խոյ և Սալմաստ գաւառներում. մօտ 8-10 պարսիկ սպանած է: Մի հաւանական ըուր է պատում, իբր թէ առաջիկա կառավարութիւնից դրդւած անում են:

Աերջապէս այդ բոլոր խաղերը և նենգութիւնները հայի համար են պատրաստում, բայց մեկը հաւատացած ենք, որ թշուառի Աստուծոյ միշտ զօրեղ է լինում, իրաւունքը չի կորչի, կը կորչին միայն անիրաւները. թող ամաչէ հացկատակ և շահախնդիր Եւրոպան, լինը սուլթանի մատների կծիկը. իսկ հայ ֆէդայիին ձնում է միայն և միայն անյողողոյդ երթալ առաջ:

Դե՛հ առաջ «Ֆէդայի», առաջ, թող տեսնեն և աւելի համոզեն թոյլ մուսուլմանները, թէ հայ ֆէդայիները մեռնել գիտեն իրենց հայրենիքի համար, մեռնել ապրելու համար: Առաջ «Ֆէդայի»: Գրդերէն առածը քեզ համար է ասած «Խորտիան սինօր թիւնինա» (կորիճին սահման չկայ) . . . Բու սարսափդ մինչև անգամ՝ առածներ է ստեղծել քրդերի մէջ: «Բարգէ ֆէդայեան տէ գըրմանջան դը բենը» (ֆէդայիների գնդակը քիւրդին ետեկից գնալով՝ կը գտնէ և կը պաննէ):

Դե՛հ առաջ ֆէդայի:

Տաճկաստանին սահմանակից Աւրթոյ 5-6 հազար տուն ասորիները այս օրերը օրթողդըսութեան թակարդն ընկան և խաբւած ոռուսացան:

Արդէն Աւրթում այժմ կայ մի ոռու քահանայ: Ասում են, թէ Մար-Շիմոնն էլ, ճօլամբերիկի այդ աւիւժը, իր կորիւններով պէտք է ոռու լինի:

Պարսիկները իրարանցման մէջ են: Մար-Շիմոնի այդ դիտաւորութիւնը շատ վատ սպաւորութիւն է թողնում բոլորի վրայ:

Թ Ի Ի Բ Բ Ի Ո Տ Թ Ա Ի Բ Զ Ը

Եւրոպիոյ անսպասելի ու բարբարոսական կոտորածին առթիւ, թիւրք կառավարութիւնը--եթէ կարելի է կառավարութիւնը քսել--առաջին անգամ՝ ըլլալով Պոլսի քաղաքներուն մեջոցում, փողով ու թղթով կը յայտարարէր, թէ սուլթանը սատիկ գաւառած-թոցնուր չսի--այդ վայրենի արարքն, նրամայի է, որ շուտ մը վերջ տրել խառնակութեան եւ յանցաւորները օրէնք խտուրթիւնով

պատժին: Եւրոպայի շանկրծուքի սպասող աներես թերթերը գոհաւարութիւնով հրատարակեցին այս լուրը: Հարկւարուր անհոշներու կողմէն չէր, որ կը շահագրգռէր գրեթէ, այլ խալիֆային վեհ, մարդասէր ու անաչառ վարիչը, որ իր ասուածպետական տակաւնի վրայէն, թոյլ կուտար իրեն, երկնային ներշնչումով մը, մինչև իսկ կեանքները շարդող միւսուլմանները պատժելու հրամանը արձակել: Ատող, Բ. Դրան տարեգրութիւններուն մէջ, սուլթանը արդարաւորութեան նորածնութիւնը մտոցեցած եղաւ, իբրև արտակարգ նրեւոյթ մը թիւրքիոյ համար:

Վերջապէս, ուղտը կլկելու ու մտրուկը քամելու՝ սկզբունքով եւ միամիտ Եւրոպայի աչքին քան մը ըրած ըլլալու համար, քանի մը թիւրքեր դատաւարութեան, իբր հեղինակ այդ քաննիպալական կոտորածին: Թօքաթի թիւրք մարդասպան գործը իմնալով, որ յանցաւորները մահուան պիտի դատաւարուին, զիրք ու ղէնքեր շաւկած կը վազէ կառավարչին պալատը ու մահաւարտներուն անմիջական ազատուը կը պահանջէ. յետոյ այդ ցոյցը ընդունելը «սեօ պիր-Ալայ պիր» ըսելով, ուղղակի սուլթանին հետագիր մը կը գործեն (Բ. Դրանը աշխատեցաւ հերքել), որ իր փողմ ու երկայրի լեզուով հսկայ դատաւարութիւն մըն է թիւրք կառավարութեան դէմ: Այդ հեռագիրը գաւառէն մատնանիչ կ'ընէ, թէ ո՛ր պէտք է փնտոտել մուրի մէջէն գործող ղէնքը, եւ կը հասկնէ շատ սրամիտ կերպով, որ կախաղանք Թօքաթի մէջ չէ, հապա Եւրոպի վրայ անկելու է: Ահա այդ հեռագիրը--«Պնշուր Թօքաթի սպանիչները պատմին եւ ոչ Սվազի, Կիւրիսի եւ ուրիշ տեղերունը: Կամ կոտորածները օրինաւոր էին կամ ոչ. կ'ընէ ոչ, պէտք է պատիժը սկսել այն քաղաքներէն՝ ուր ամենամիծ վայրագութիւնները գործեցան»:

Շատ կտրուկ, ու շատ արդար տրամաբանութիւն մը. եւ այս հատուածիկը, թիւրքիոյ վայրենային քնազններուն մէջ, մտքի պատահական գեղեցիկ ցայտը մը կը ներկայացնէ: Բայց դժբախտաբար բացառութիւնները ընդհանուր օրէնք չեն համարել:

Եւրոպը հասկցաւ այդ ակնհայտ տողերու ոգին. ինք, որ քնաւ չէր սպասեր իր անսամիտ ժողովուրդէն այդքան յանդուրժում. մասնաւոր անոր մոլեռանդ ու քարք բնազններուն գով պղքան խորհուրդ կարողութիւն երեք չէր յուսար: Ի՞նչ եղաւ հետեւանքը: Սուլթանը ըմբռնեց, թէ միւսուլման մը կեանքները սպաննած ըլլալուն, մահուան դատաւարտան, ամեներեւել էրութիւն մը պիտի ըլլար իրեն համար. ուստի լեց: Չէ՛ որ . . . աստուածային լոռու թեւս մէջ շատ խորհուրդներ կարող են ծածուկ մտալ . . .

Մենք կը զովենք մահմետական անգոյսի այդ գիտակեց ընթացքը. բայց փափաքելի էր, որ այդ խաճախուժը ոճիւր գործել առաջ ալ տրամաբանողի ապացոյցը տար: Թօքաթի տածիկները, քանի որ իրենց աչքին առջև ունէին արհնալիչ չայաստանը ու անոր տաքտաք խոցերը, կարող էին նոյն տրամաբանութիւնով հարցնել: «Այդ կոտորածները մարդկային էին, թէ հակամարդկային, իրենց կառավարութիւնը սրիկայական քաղաքակրթութեան մը կը հետեւէր, թէ ազնիւ . . . Բայց ինչպէս կ'երեւի, թիւրքերը թիւ շատ կը տրամաբանին . . . մարդկային գագոցուն է: միայն որ կը պակսի իրեն»:

Եթէ կեանքներն իսկը վերջէն կ'արգայ, ախտս, թիւրքին իսկը քնաւ չի գար:

Յեղափոխութիւնը Թօքաթի դէպքը իր պատմական օրակարգին մէջ ինսամով կ'արծանազդէ:

Թնամսօթի արծագանցներէն ետքը, լացի ու թշուառութեան ճշուրտուքն է որ կը հասնի Թեսալիայէն: Յունաստանի թիւրքիոյ ու ամբողջ Եւրոպայի դրամապետութեան ուժին տակ ծգմած ու հեւասպառ, այսօր լալազին կընայի քաղաքակիրթ մարդկութեան, որ իր սն ծակտնի գիրը վճռեց: Յունաստանը քարուքարեղ եղաւ, որովհետեւ պետութիւնները այնպէս կամեցան, որովհետեւ թիւրքիան աւելի կը գոհացնէր եւրոպական շարսիշարութիւնը: Երբ սուլթանը ամբողջ Եւրոպան ունէր թիւրքիկուրը, ո՛վ կարգիւէր գնիքը Հայաստանը գերեզման մը ընելէ ետքը, Յունաստանն ալ միկորի վրայ շուտակցեց: Ո՞ր տեղութիւն աւելի քնական կոչում ունէր այդտեսակ քարքարոսութեան: Թեսալիոյ հէջ ժողովուրդը,՝ արագել օսմանեան օտարտոի սաղիքներէն, սրտի խշշշանքով կը դիտէ իր կեանքի ու պատուի արկունքը, այնուսուլթանով կը նայի ձորան, երբ ծիւնը պիտի գայ ծերմակ պատանը հիւսել լացող ու սրսիւռն աւերակներուն վրայ, սանց կարծեսալ խանձարեկու սահմակած ժողովուրդին անհուն խեղճութիւնը: Թեսալիան շատ պիտի տքնի ու անիծէ մինչև որ յաշողի քարքարոսութեան վերջին հետքը սրբել իր հողին վրայէն:

Թեսալիոյ սրտամուկի վեճակը չի ցոցեր քնաւ դիւանապէսներու շուտի շիղերը: Բանակցութիւնները կը շարունակելն անհոգ եւ «բէ՛թիւնէ»: Յունաստանը խողովկ օսմով կը բողոքէ դաժնալուրթեան դէմ՝ իսկ Դուռը «հավաշեամվաշի» իր յախտնտական քայլերը կը միմույ: Ծտ առաջ կը անտնայ. պայքամները կը համբէ. կը սրողով, կը քաղանայ Յունաստանի, կը քաղանայ . . . Եւրոպային: Բաղաքակիրթ աշխարհի գայրոյթին դէմ կը հանէ միւսուլման անգոյսին արքիւնարքու մոլեգնութիւնը: Դեսալիաները յարստատած են, թէ եւ կը սնն, թէ միսահմուռ ժնշման տակ, սուլթանը պզտիկ նահանջ մը ըրած է. . . յաղթական:

